

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 12.

XIYENGE XA A: XITSALWANA**XIVUTISO XA 1****1.1 Nkhuvo wo tlangela siku ra Ndzhaka, mfuwo na matimu**

Xitsalwana xa muxaka wa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi ta nkhuvo wo tlangela siku ra Ndzhaka, mfuwo na matimu lowu veke kona eka nkarhi lowu nga hundza.

Xitsalwana xi nga katsa na tin'wana ta timhaka leti landzelaka:

- Kombisa siku, ndhawu na nkarhi lowu nkhuvo wu veke hi wona.
- Swirhambo swa nkhuvo.
- Maambalelo ya varhambiwa.
- Matikhomelo/Matitwelo ya varhambiwa.
- Tinxaka ta mintlangu na swakudya leswi a swi ri kona.
- Leswi nkhuvo a wu ri xiswona.
- Dyondzo leyi u yi kumeke eka nkhuvo lowu.

[50]**1.2 Swiboho swa mina eka lembe ra 2015**

Xitsalwana xa muxaka wa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku hlamusela swiboho swa yena eka lembe ra 2015 hindlela leyi nga ta endla leswaku muamukeri wa mahungu a twisisa mhaka ku fana na leswi mukamberiwa wa yona a yi twisisisaka xiswona.

- Muxaka wa swiboho leswi a swi tekeke.
- Tindlela leti a nga ta ti tirhisa ku fikelela swiboho swa yena.
- Nkarhi lowu a nga ta landzelela magoza yo fikelela swiboho swa yena.
- Mbuyelo wo va munhu a tshama ehenhla ka swiboho leswi a swi tekeke.
- Dyondzo leyi a yi kumeke eka nkoka wo landzelela swiboho swa yena.

[50]

1.3 Minkarhi ya makhisimusi, novinjara na magudufurayideyi yi heta mali yo tala swinene

Xitsalwana xa muxaka wa mavonelo/nkanelo na mianakanyo

Mukamberiwa u languteriwa ku andlala mavonelo, miehleketo, mianankanyo na matitwelo ya yena hi minkarhi ya makhisimusi, novinjara na magudufurayideyi leyi hetaka mali yo tala swinene hi ku yimela kumbe ku seketela matitwelo ya yena.

Xitsalwana xi nga katsa na tin'wana ta timhaka leti landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Mpfumaleko eka vanhu wo tilulamisela minkarhi leyi ka ha ri na nkarhi.
- Maendzo lawa vanhu va ya tekaka.
- Tinhundzu na swakudya leswi xaviwaka hi minkarhi leyi.
- Ku lahlekeriwa loku va salaka va ri na kona.
- Leswi swi dyondziweke hi minkarhi leyi.

[50]**1.4 Ku pfuna ka mavandla yo kaneta ya tipolitiki laha tikweni**

Xitsalwana xa muxaka wa nkanelo

Mukamberiwa u languteriwa ku kaneta hi ku pfuna ka mavandla yo kaneta ya tipolitiki laha tikweni hindlela leyi nga ta endla leswaku muamukeri wa mahungu a twisisa mhaka leyi a kanelaka hayona.

Xitsalwana xi nga katsa na tin'wana ta timhaka leti landzelaka:

- Ku hlamusela ndlela leyi mavandla yo kaneta ya tipolitiki ya kanelaka ha yona timhaka.
- Mavito ya mavandla yo kaneta lawa a ya tivaka kun'we na leri fumaka.
- Swivangelo leswi va susumetaka ku va va kaneta vandla leri fumaka.
- Ku lwisana na madzolongu na vunkungundzwana.
- Ku lwisana na ku wa ka ikhonomi ya tiko na ku dlayiwa ka vaseketeri na swirho swa mavandla ya tipolitiki.
- Tindlela leti nga tisaka swintshuxo eka tipolitiki ta laha tikweni.

[50]

1.5 Vunene na vubihi bya nhluvuko etikweni

Xitsalwana xa mianakanyo

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana laha a nyikaka mianakanyo ya yena hi vunene na vubihi bya nhluvuko etikweni.

Xitsalwana xi nga katsa na tin'wana ta timhaka to fana na vunene laha mukamberiwa a nga ta boxa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi tlhelo ra vunene bya nhluvuko.
- Dyondzo.
- Mintirho.
- Rihanyu lerinene.
- Ku hanyisana swin'we.

Kasi eka tlhelo ra vubihi mukamberiwa u ta kaneta leswi swi longoloxiweke tanihi ku pfumaleka ka leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi tlhelo ra vubihi bya nhluvuko.
- Dyondzo.
- Mintirho.
- Rihanyu lerinene.
- Ku hanyisana swin'we.

[50]**1.6 1.6.1 Mukamberiwa u ta tsala xitsalwana hi nhlokomhaka ya yena n'wini leyi fambelanaka swinene na leswi nga exifanisweni.**

Xitsalwana xa yena xi fanele ku tekela swihlawulekisi swa muxaka wa xitsalwana lexi a xi tumbuluxeke enhlokweni laha xi nga vaka xa nhlamuselo, ndzungulo, nkanelo na tin'wana tinxaka ta switsalwana.

- Nkunguhato wa lomu va nga ku endzelaka.
- Tindhawu ta vuwiselo bya mindyangu leti fikelelekaka.
- Mphyuphyo lowu kumiwaka hi vaendzi etindhawini leti.
- Vuhlayiseki lebyi va hlanganeke na byona.
- Mahetelelo lama kombaka leswi nga ta ka swi nga suki emiehleketweni ya ndyangu lowu tihumeseke.

[50]

- 1.6.2 Mukamberiwa u ta tsala xitsalwana hi nhlokomhaka ya yena n'wini leyi fambelanaka swinene na leswi nga exifanisweni.

Xitsalwana xa yena xi fanele ku tekela swihlawulekisi swa muxaka wa xitsalwana lexi a xi tumbuluxeke enhlokweni laha xi nga vaka xa nhlamuselo, ndzungulo, nkanelo na tin'wana tinxaka ta switsalwana.

Xitsalwana xa yena xi nga ha vulavula hi leswi landzelaka:

- Ndhawu leyi kombisiweke eka xifaniso.
- Leswi swi endliwaka endhawini leyi.
- Nthyakiso wa mbangu lowu humelelaka.
- Ku pfuna ka leswi swi humelelaka eka mbangu lowu.
- Dyondzo leyi mukamberiwa a nga yi tokotaka eka mbangu lowu.

[50]

- 1.6.3 Mukamberiwa u ta tsala xitsalwana hi nhlokomhaka ya yena n'wini leyi fambelanaka swinene na leswi nga exifanisweni.

Xitsalwana xa yena xi fanele ku tekela swihlawulekisi swa muxaka wa xitsalwana lexi a xi tumbuluxeke enhlokweni laha xi nga vaka xa nhlamuselo, ndzungulo, nkanelo na tin'wana tinxaka ta switsalwana.

- Xitsalwana xa yena xi nga ha vulavula hi xiyimbeleri xa ndhuma lexi a xi tivaka.
- Nkoka wo tirhisa nyiko leyi munhu a nga na yona ku tihluvukisa.
- Ku va munhu a humelerisa milorho ya yena.
- Nhlohlotelo lowu fambelanaka na vuyimbeleri.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYA:

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 ku fikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo ya lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 50]

Swilaveko		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		28–30	22–24	16–18	10–12	4–6
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo. Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhonthaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke. -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhonthaka miehleketo naswona leyi vupfeke. -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlukulano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene. -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile. -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlukulano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka. -Miehleketo leyi nga na nkhlukulano na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukulano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo ma na nkhlukulano kun'wana. -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeli. -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlukulano wa mahungu.	-Mahlamulelo yo huhula. -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhula no vuyeleriwa. -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlukulano.

**RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 50]
(ku yisa emahlweni)**

Swilaveko		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
	Xiyimo xa le hanshi	-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekisi swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhonthla miehleketo. -Miehleketo ya vutlhari no vupfa. -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela ya vutshila naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle. -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa. -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene. -Miehleketo yi na khulukelano lowu eneleke na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama ma kongomaka. -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlukelano wa mahungu.	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka. -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka. -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile.

**RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 50]
(ku yisa emahlweni)**

Swilaveko		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI) Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo/ nkucetelo, vundzeni; Mahlawulelo ya marito. Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona; mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo.	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hi ndlela yo hlawuleka no tsakisa. -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi fanaka minkarhi hinkwayo. -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahatelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu. -Thoni hi leyi faneleke. -Ku tirhisiwile ririmi ro tlhavula ku tiyisisa vundzeni bya hungu.	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini a swi fambelani. -Ku na nkayivelo wa ntivomarito.	0-3 -Ririmi a ri twisiseki. -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Nkayivelo wa ntivomarito wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
		TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila.	10 -Ririmi ra koka naswona hakanyingi ra vuyerisa. -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila.	7 -Matirhiselo lamanene ya ririmi eka minkarhi yin'wana. -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku na nkayivelo wo tirhisiwa ka ririmi ro tlhavula.
XIVUMBEKO Swihlawulekisi swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene. -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hi ndlela yo twisiseka. -Ku na nkhlukelano. -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana.	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela leyinene. -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka.	2 -Ku na timhakanyana to khomeka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile. -Xitsalwana xa ha twisisekanyana.	0–1 -Ku pfumaleka timhaka leti lavekaka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile. -Xitsalwana a xi twisiseki.
TIMARAKA TA 5 MAAVELO YA TIMARAKA		43–50	33–40	23–30	13–20	0–10

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA XITSALWAMBIKO**XIVUTISO XA 2****2.1 PAPILA RA MAFUNDZA**

Mukamberiwa u ta tsala papila ra xivilelo a tsalela mininjhere wa vhengele ro xavisa fenichara ra Bukutani a vilela hi thelevhixini leyi a yi xaveke yo kayivela xivandla kumbe ndhawu yo tlhoma tintambhu ta DSTV tanihilaha swi kombisiweke eka xinavetiso na le ka xibukwana xo komba matirhiselo.

Papila leri tanihileswi ri nga ra mafundza ri fanele ku vula leswi landzelaka:

- Ri na tiadirese timbirhi.
- Adirese ya muvileri yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla.
- Siku ri tsariwa ehansi ka adirese ya muvileri.
- Adirese ya muamukeri wa xivilelo eximatsini ehansi ka adirese ya mukamberiwa.
- Xiyimo xa muamukeri wa xivilelo xi tsariwa etlhelweni ra ximatsi ku landzela hi xiloso na nhlokomahka leyi tsariwaka hi maletere lamakulu.
- Endzhaku ku ta leswi a vilelaka hi swona na ku gimeta hungu ra yena.
- Kutani ku ta landzela vito na nsayino wa muvileri.

[25]**2.2 MATIMU YA MUFI**

Mukamberiwa u ta tsala matimu ya kokwana wa yena lama a nga ta ma hlaya hi siku ra ku heleketiwa ka vona endlwini yo hetelela.

- Eka matimu ku nga vuriwa vito na xivongo swa mufi, adirese, vukhale, ndhawu laha mufi a velekiweke kona na laha a loveleke kona, xivangelo xa rifu, vukhale bya mavabyi, siku ra ku velekiwa ra mufi, na leswaku a a ri n'wana wa mani naswona wa vungani, leswi a swi endleke loko a ha hanya na siku leri a nga lova hi rona.
- Leswi a swi fikeleleke, laha a nga fika emaninginingini tanihi tidyondzo, xiave eka migingiriko ya muganga kumbe tiko.
- Ku ta hetelela hi ku vuriwa lava a va siyeke na ku n'wi navelela ku etlela hi ku rhula kumbe ku n'wi phata.

[25]**2.3 XIVIKO**

Mukamberiwa u ta tsala xiviko xo ya eka Mininjhere wa masipala wa le ka vona mayelana na ndzavisiso lowu a wu endleke wa nkayivelo wa mati ewadini ya le ka vona. Xiviko xa yena xi nga va na leswi landzelaka:

- Xi fanele xi va xa mafundza.
- Xi tsariwa eka nkarhi lowu nga hundza naswona xi fanele ku komba siku na nkarhi lowu swilo swi humeleleke hi wona.
- Xi fanele ku kombisa munhu loyi swi kongomisiweke eka yena na mutsari wa xona.
- Mhaka leyi vikiwaka.
- Switshunxo eka xiphiko lexi nga kona.

[25]

2.4 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU

Mukamberiwa u ta tsala atikili ya phephahungu mayelana na ku andza ka vugevenga byo nghenela etindlwini leyi nga ta nghenisiwa eka phephahungu. Eka atikili ya yena ku fanele ku va na leswi landzelaka:

- Yi fanele yi va na ntila wun'we lowu tsariweke hi maletere lamakulu tanihi nhlokomhaka.
- Yi fanele ku va na vito ra mutsari ehenhla ka hungu.
- Yi ta tsariwa hi tikholomo.
- Mukamberiwa u aneka miehleketo kumbe mavonele ya yena eka mhaka leyi yi khumbaka vutomi bya vanhu.
- Atikili ya yena yi nga va na swin'wana swa misavu, mafenya, ku hlekula na dyondzo.
- Vito ra phephahungu ra Masase na webusayiti loko mukamberiwa a yi tiva.

[25]**2.5 MBULAVULO WA MAFUNDZA**

Mukamberiwa u ta tsala mbulavulo lowu a nga ta wu andlala hi ku yimela vaaki va ndhawu ya ka vona hi siku ra ku pfuriwa ximfumo ka layiburari leyi va akeriweke yona. Mbulavulo wa yena wu fanele wu va na leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka na mululamisi wa mbulavulo.
- Wu na manghenelo, miri na mahetelelo.
- Wu teka xivumbeko xa munhu loyi a nga eku vulavuleni.
- Wu fanele ku khavisiwa hi swo fana na swikombiso, mintshaho, misavu na tinhlayonhlayo loko ti khumbeka.
- Wu ta hela hi ku khensa vayingiseri.

[25]**2.6 INTHAVHIYU**

Mukamberiwa u ta tsala *inthavhiyu* leyi veke kona exikarhi ka muhaxi wa nongonoko wo karhi eka rhadiyo na Xirho xa Huvonkulu (MEC) ya Ndzawulo ya Dyondzo ya xifundzhankulu xa ka vona mayelana na mbuyelo wa dyondzo wa vadyondzi va ka Giredi ya 12.

- Eka inthavhiyu ya yena tanihleswi ku nga mbhurisano exikarhi ka vanhu vambirhi ku fanele ku va na muvutisi na muhlamuri.
- Yi ta tsariwa tani hi n'wangulano.
- Yi fanele ku va na masungulo hi ku xewetana.
- Muvutisi u va a lulamisile nongonoko wa swivutiso.
- Swivutiso swi ta va swo hlamulana/n'wangulano hi ndlela ya mafundza.
- Eku heteleleni, ku ta va na ku sarisana/lelana hi ndlela ya mafundza.

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B:****50****NTSENGO WA TIMARAKA:****100**

XIYA:

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra 3, XIYENGE XA B).
- Timaraka to sukela eka 0 ku fikela eka 25 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Nkunguhato na Xivumbeko, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo. Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo. Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekisi/swiaki swa ririmi na mbangu.	13–15 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile. -Miehleketo ya vutlhari leyi vupfeke. -Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo lawa ya nga humiki emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile. -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato.	10–12 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -U kongoma mhaka – a nga humi emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile, swi hlamuseriwile kahle hi vuxokoxoko byo seketela nhlokomhaka. -Xivumbeko lexi faneleke lexi nga na swihoxo switsongo leswi onheke nkhaqato.	7–9 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka - ku na ku humanyana emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile hi ndlela leyi amukelekaka. -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Hi ku angahlra xivumbeko hi lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo.	4–6 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Ku na ku kongomanyana kambe matsalelo ya huhula. -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi vumbanaka. -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki. -Ku na swihoxo swo tala.	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo a swi vumbanangi. -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka. - A ku tirhisangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke.
TIMARAKA TA 15					

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 25] (ku yisa emahlweni)

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu. Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona; Mahlawulelo ya marito; Mahikahatelo na mapeletelo.	9–10 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Swihoxo a swi kona.	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene. -Swihoxo a swi talangi.	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na swihoxonyana swa ririmi. -Ku na ntivomarito wo ringanela. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo.	3–4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo tala. -Ntivomarito wo kayivela. -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Swihoxo swi tele naswona ku na ku pfuvapfuvana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo. -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo.
TIMARAKA TA 10					
MAAVELO YA TIMARAKA	22–25	17–20	12–15	7–10	0–5